

University of Groningen

Het peilen van de diepte

Miedema, S.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Miedema, S. (1997). *Het peilen van de diepte: de relatie tussen werkloosheid en delinquentie bij jongvolwassen mannen*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Samenvatting en conclusies

Dit onderzoeksverslag begint met een beschrijving van het object van de jeugdcriminologie: door jongeren gepleegd problematisch gedrag waarvoor geldt dat het verbonden is met het risico van justitieel ingrijpen. Kenmerkend voor deze vorm van gedragingen is dat het schade en/of leed berokkent en ingrijpt in de rechten (en de privé-sfeer) van anderen, zowel personen als organisaties. Deviantie kan eveneens problematisch gedrag zijn, maar de regels die daar worden geschonden zijn niet zozeer legale dan wel die van de goede zeden of de morele orde; bij deviantie is dan ook meer sprake van een continuüm van soorten gedragingen, terwijl bij de definiëring van delinquentie veelal een dichotomie optreedt; gedrag is strafbaar gesteld of niet. Dat laat natuurlijk onverlet dat ook hier (juridische) interpretatieproblemen opduiken, bewijsvoering, schuld of verwijtbaarheid, enz. In een geïndividualiseerde, seculiere en pluriforme samenleving zijn de grenzen voor deviantie vloeierender geworden en is de tolerantie daarvoor toegenomen. Deze morele toegeeflijkheid geldt evenwel niet voor vormen voor delinquentie. Hoewel strafbaarstelling soms een arbitrair en historisch proces is, kan voor de meeste vormen van delinquentie gesteld worden dat het de burgerlijke vrijheden bedreigt en de roep van burgers om overheidsoptreden, meestal in de vorm van justitiële reacties, is daarop nog steeds een primaire reactie. Het gedrag is niet alleen afkeurenswaardig en strafbaar, ook de bekend geworden dader wordt met de consequenties van zijn of haar handelen geconfronteerd. Delinquente jongeren worden vaak gezien als jongeren met een aantal negatieve kenmerken, breed geformuleerd, marginale jongeren. De tegenhanger daarvan is dan de groep jongeren waarvoor geldt dat ze maatschappelijk aangepast en wetsondersteunend gedrag vertonen; conformistische of respectabele jongeren, die maatschappelijk geïntegreerd zijn. Hoewel in de criminologische theorievorming aan beide groepen aandacht is (en wordt) besteed, kan gesteld worden dat vooral het gedrag van delinquente jongeren het te verklaren fenomeen is, maar er zijn ook uitzonderingen, bijvoorbeeld de sociale controle theorie waar het om de vraag gaat waarom mensen zich conformeren aan inperkende regelstructuren. In empirisch (kwantitatief) onderzoek is evenwel vooral het fenomeen delinquentie de afhankelijke variabele. De vraag is dan

met welke factoren delinquentie samenhangt (welke factoren delinquentie veroorzaken of causaal beïnvloeden).

Bij de term delinquentie is de leeftijdpositie bepalend; jeugddelinquenten zijn strafrechtelijke minderjarigen. Criminaliteit wordt meestal geassocieerd met door volwassenen gepleegde delicten. Uit onderzoek blijkt dat er globaal twee vormen van door jongeren gepleegde jeugddelinquentie, elk met een eigen profiel van kenmerken, bestaan. De eerste vorm is leeftijdgebonden delinquentie, vaak te begrijpen als (incidenteel) experimenteel (groeps-)gedrag, verbonden met de sociale jeugdruimte van het samen jong-zijn; de tweede is delinquentie gepleegd door een groep stelselmatige daders ('recidivisten'). Deze laatste groep is weliswaar relatief klein, maar vormt wel de harde kern en is verantwoordelijk voor een aanzienlijke hoeveelheid, en vaak ernstiger vormen van, gepleegde delinquentie. Bij hen blijkt de combinatie van structurele achtergrondfactoren — posities van marginaliteit, achterstelling en achterstand — in meer maatschappelijk opzicht en ongunstige gezinsfactoren en tekortkomingen in socialisatieprocessen nadelig door te werken in de ontwikkeling van levensloopkansen (zie daarvoor de literatuurstudie van: Junger-Tas, 1996; Miedema, 1996). In voorstellingen over problematische gezinnen en probleemjongeren maakt men vaak, en veelal onbewust, gebruik van een ideologisch bepaald ideaal van het moderne, respectabele gezin en de daar gehanteerde opvoedstijlen. Het ideale gezin wordt veelal gelijk gesteld aan het middenklasse (of aspirerend arbeiders-)gezin, waarin de dominante waarden van de main-stream cultuur, ook wel aangeduid als de hegemoniale cultuur, als investeren in opleiding, vooruit willen komen, conformisme en wetsgetrouwheid e.d. als vanzelfsprekend worden weerspiegeld. Gezinnen die niet willen of kunnen voldoen aan dit ideaalbeeld zijn al snel deviant en tekortschietend in de opvoeding en de daarin opgroeiende kinderen worden gezien als 'groups at risk'; niet alleen wat delinquentie betreft maar ook wat stabiliteit van relaties, opleidingsniveau en werkloosheid betreft. Maar ook middenklasse-gezinnen leven in een 'risico-samenleving'; ook al investeer je als ouders in de opvoeding van je kinderen en investeren de kinderen op hun beurt in de samenleving en hun eigen toekomst, dan is daarmee niet gezegd dat deze investeringen dividend geven. Kinderen uit middenklasse-gezinnen, goed opgeleid en conformistisch in hun oriëntaties, hebben immers ook te maken met het probleem van het niet, tijdelijk of beneden hun niveau vinden van een baan. Daarmee komt tevens het thema — hoe gaan jongvolwassen mannen om met langdurige werkloosheid — van dit onderzoek in beeld. Door de aandacht te richten op jongvolwassen blanke mannen, in de leeftijdsgroep 24-26 jaar, kan tevens onderzocht worden of initiële delinquentie door werkloosheid bestendig wordt, er is dan sprake van een 'criminele carrière' of loopbaan-criminaliteit, dan wel of in eerste instantie respectabele jongvolwassen mannen, eventueel met een ingeperkte periode van leeftijdgebonden delinquentie, zo onder druk komen te staan dat zij alsnog als jongvolwassenen beginnen met het plegen van delicten om aan de met de werkloosheid verbonden problemen het hoofd te bieden.

De probleemstelling van dit onderzoek kan onderverdeeld worden in een beschrijvend deel en een interpreterend ('verklarend') deel, waarbij het beschrijvend deel in functie staat van het interpreterend deel. Wil men inzicht krijgen in het delinquentieproces —

en zijn complementaire kant, 'het respectabiliteitsproces' —, dan is een gedetailleerde beschrijving van de leef- en belevingswerelden, en de structurele condities daarvan, van jongeren mijns inziens een eerste voorwaarde. Het beschrijvend deel, zes onderscheiden levensstijlen, wordt in deel II nader uitgewerkt; in deel III komt het interpretatieve deel aan de orde.

De probleemstelling is in algemene zin als volgt samen te vatten: Welke relaties bestaan er tussen levensstijlen van jongvolwassen werkloze mannen en hun oplossingsstrategieën?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, ontwikkel ik in eerste instantie een typologie van levensstijlen, waarin een zo werkelijkheidsgetrouwe beschrijving wordt gegeven van de ontwikkeling van levenslopen van onderscheiden categorieën jongeren. De constructie van een typologie van levensstijlen is daarbij geen doel op zich, maar een middel om de probleemstelling te kunnen beantwoorden.

Het theoretisch-methodisch model wat daarvoor gebruikt wordt, komt in deel I uitvoerig aan bod. Vervolgens worden de onderscheiden levensstijlen vergeleken met betrekking tot hun oplossingsstrategieën; hieruit blijkt dat iedere levensstijl geconfronteerd wordt met specifieke contradicties (aan- of afwezigheid van machts- en hulpbronnen, belang werk en arbeidsethos, beleving werkloosheid, omgaan met beperkte financiële middelen, identiteitsverlies e.d.) en dat de levensstijl, als sociaal regelsysteem, aangeeft hoe het oplossingsrepertoire gestalte krijgt en gelegitimeerd wordt door het toekennen van gedeelde geldigheid (rationaliteit) aan specifieke levensstijloplossingen.

In het interpreterend deel (III) verschuift de vraagstelling naar een meer meta-theoretisch niveau. De resultaten van deel II worden nu geconfronteerd met de verklaringsmodellen van een drietal criminologische theorieën — strain, sociale controle en subculturele theorie — en de nieuwe Britse subcultuurbenadering. Ik laat daar zien dat de relatie tussen werkloosheid en delinquentie niet door één theorie omvattend verklaard kan worden — langdurig jonge werklozen vormen dus geen homogene groep —, maar dat levensstijlgebonden (typespecifieke en contextuele) verklaringen noodzakelijk zijn. Ik ontwikkel derhalve niet een geïntegreerd verklaringsperspectief, maar laat zien dat de besproken theoretisch-criminologische verklaringen, ontleend aan de zojuist genoemde theorieën, gedifferentieerd moeten worden voor typen levensstijlen.

Deel I beschrijft de achtergronden en methode van onderzoek. In Hoofdstuk 2 komt aan de hand van literatuuronderzoek de bevindingen van de relatie tussen werkloosheid en criminaliteit aan bod. De resultaten daarvan zijn niet eenduidig, ondermeer door verschillen in theoretische vertrekpunt, methode, operationalisering, onderzoekspopulatie, niveaudimensies, onderzoekslokatie en historische periode; sommige auteurs zien geen verband, anderen daarentegen zien wel een duidelijke relatie. Wat dat betreft is het debat niet beslist, alhoewel er een zekere consensus lijkt te ontstaan over het feit dat werkloosheid en de daarmee samenhangende problemen, althans op individueel (micro-niveau) en buurtniveau (meso-niveau) onderzocht, een relatie heeft met niet-legale oplossingsstructuren (cf. Jankowski, 1995). Delinquentie is evenwel een mogelijke oplossing naast andere die eveneens niet zonder risico zijn (hosselen, zwart werken, steunfraude). Door de in augustus 1996 in werking getreden 'Wet boeten, maatregelen

en terug en invordering sociale zekerheid' wordt juist ten aanzien van deze oplossingsstrategieën veel meer controle-onderzoek verricht en is de pakkans navenant toegenomen. Naast deze illegale 'inkomensstrategieën' bestaan voorts meer sociaal-psychologische copingstrategieën om ervaren strain en contradicties te reduceren, bijvoorbeeld door te 'kiezen' voor oplossingen als terugtrekking (isolement) en ritualisme. Theoretisch leunt veel onderzoek op individueel niveau op strain en subculturele benaderingen, hoewel deze benaderingen in eerste instantie vooral macro-theoretisch georiënteerd waren (structurele ongelijkheids- of klassetheorieën, dominante cultuuropvattingen versus afwijkende subculturen, met name die van jongens afkomstig uit de lagere klassen).

In hoofdstuk 3 sta ik uitgebreid stil bij het belang van levensopgaven in biografieontwerpen. In de transitie van de adolescentiefase naar de fase van volwassenheid, op te vatten als een complex van positie-overgangen en -verschuivingen, is de realisatie van verwachtingen, zoals die leven in het milieu van herkomst (klasse) en in de dominante cultuur van de samenleving, ten aanzien van verschillende levensopgaven voor jongeren bepalend voor het bereiken van de status van volwassene. Deze levensopgaven, bijvoorbeeld het belang van werk en daarmee verbonden aspecten als investeringen in opleiding en respectabiliteit, ideaal van gezinsvorming, structureren de levensloop als systeem van positiesequentie. Ik maak daarbij een onderscheid in de min of meer traditionele 'standaardbiografie' met seksespecifieke levensopgaven (de man de dominante positie van kostwinner, de vrouw de complementaire positie van huisvrouw en moeder) en de meer moderne keuzebiografie, waarin de positiebalans tussen de partners meer egalitair en sekse-neutraal is; het belang van werk en dat van zorgtaken worden door de partners gedeeld (tweeverdienersmodel, maar ook dubbele belasting-model). De conclusie is dat de periode van jongvolwassenheid als beslissingsveld steeds belangrijker wordt voor de inrichting van het latere leven. De keuze voor levensopgaven kan men dan zien als 'long-term commitments'; positie-innames, identiteitsontwikkeling, tijdperspectieven en competenties zijn daarmee verbonden. Levensopgaven vervullen gelijktijdig meerdere functies die een zekere coördinatie en integratie behoeven; ze zijn zowel waardenoriëntatie, handelingsdoel, socialisatie-uitkomst alsmede integratiekader ten aanzien van eisen/verwachtingen die vanuit leefwereld en maatschappelijk systeem aan jongeren worden gesteld. Met name betaald werk en relatievorming vormen, zo blijkt, daarin scharnierpunten.

In hoofdstuk 4 komen de theoretische uitgangspunten aan bod. Deze leunen sterk op interpretatieve sociologische benaderingen als die van de fenomenologie en het symbolisch-interactionisme; de actor als actieve 'human agency' in de constructie van hun eigen biografieën en als 'co-producers' van het dynamisch interactieve proces waarmee zij hun sociale wereld gestalte geven.

In het theoretisch model wordt om te beginnen een tweetal niveaudimensies onderscheiden. De eerste is die tussen actor (het individu als handelend en denkend subject en zijn/haar sociale inbedding) en categorie (groepen individuen met gemeenschappelijke kenmerken); de tweede is die tussen leefwereld (de concrete context waarbinnen zich de ervaringshorizon van het alledaagse leven afspeelt) en maatschappelijk systeem (de structurele wijdere omgeving van maatschappelijke velden en subsystemen). Het maat-

schappelijk systeem (de verzorgingsstaat, politieke, juridische en economische subsystemen, de arbeidsmarkt, enz.) is geen object van onderzoek, maar wordt min of meer als contextueel gegeven beschouwd. De daarin besloten maatschappelijke randvoorwaarden vormen de zogenaamde structurele condities; zij bepalen de materiële en culturele klassepositie — levenskansen (als mobiliteit) en culturele patronen, waarin men wordt gesocialiseerd. Structurerende condities worden vooral op het niveau van de verschillende leefwereld domeinen gesitueerd; het gezin van herkomst, de buurt waarin men opgroeit, de scholen die men bezoekt, de vrienden waarmee men optrekt, ondernomen vrije-tijdsactiviteiten, enz. Daarmee verbonden is het bestaan van twee, ideaaltypisch te onderscheiden, rationaliteitsvormen; de functionele (zakelijk-efficiënte, instrumentele doel-middelen) rationaliteit van het maatschappelijk systeem en de substantiële (communicatieve en discursieve) rationaliteit binnen leefwereldnetwerken, die beide hun eisen stellen. Pogingen om deze vormen van rationaliteit te integreren kunnen leiden tot enerzijds structurele contradicties (de perceptie van de kloof tussen het ideaal van maatschappelijke gelijkheid en rechtvaardigheid en ongelijk verdeelde hulp- en machtsbronnen als realisatievoorwaarden) en anderzijds structurerende condities, problemen die samenhangen met ongelijksoortige waardensystemen en handelingsvoorschriften ten aanzien van posities in verschillende leefwereldnetwerken waaraan men participeert. Levensloop en levensstijl staan in een dynamische (processuele en dialectische) wisselwerking met elkaar. Daarom is gekozen voor een zogenaamd ontwikkelings-sociologisch model; de sequentie van inname van posities en bijbehorende positie-overgangen en bijbehorende socialisatieprocessen vormen daarin de rode draad. De chronologisering daarvan in (leeftijdsgebonden) levensfasen valt samen met specifieke constellaties van levensopgaven en socialisatieprocessen. De overdracht van sociaal-cultureel bepaalde handelingsregels is erop gericht om actoren competent te leren handelen en hen inzicht te geven in de hen omringende werkelijkheid (het ontwikkelen van adequate alledaagse theorieën). Kort samengevat, een kwalitatief onderscheid in positie-innames leidt, door de verschillende betekenissen en socialisatiekaders die uiteenlopende positieconfiguraties hebben, tot een kwalitatief onderscheid in alledaagse theorieën, waarin aspecten van zelfbeeld, wereldbeeld en toekomstperspectief zijn te onderscheiden, en het toepassen van daarop gebaseerde 'rationele', sociaal ingekaderde handelingsregels. Wat op individueel niveau geldt, de ontwikkeling van biografieën, geldt door het sociale karakter van taal, communicatie en interactie ook voor groepen met gelijksoortige uitgangsposities (klassebepaalde milieus van herkomst) en gemeenschappelijke ervaringen (gedeelde ervaringswerelden in levenslopen). Men zou dit kunnen aanduiden als 'sociografieën', verzamelingen van mensen (sociale categorieën) met min of meer gelijk verlopende biografieën en daarin gewortelde denkbeelden en handelingspatronen. Alhoewel er tussen 'psycho'biografie en sociografie (tussen actor en sociale categorie waartoe hij/zij gerekend kan worden) een zekere correspondentie bestaat, kunnen individuen die tezamen een categorie vormen toch individuele verschillen vertonen ten aanzien van onderdelen; ook al leiden ze hun leven in vergelijkbare omstandigheden en hanteren ze vergelijkbare alledaagse theorieën, dan nog kunnen ze besluiten over sommige zaken anders te denken en/of bepaalde dingen anders te doen binnen de assumpties (maar ook contextuele inperkingen) van hun relatieve autonomie of 'vrije wil'. Het lid zijn van een

sociale categorie en de daarin besloten sociale (en reciproke) eisen en regels moet voldoende en consistente raakvlakken vertonen met de eigen opvattingen en meningen, maar hoeft daar niet in absolute zin gedetermineerd door te zijn. Ook binnen een sociale categorie kunnen meer perifere en marginale leden bestaan. Men kan tot op zekere hoogte (beargumenteerd) van groepsregels afwijken, zij het meestal binnen acceptabel grijszones, of op zoek gaan naar groepen met andere levensopgaven en leefregels waarmee men zich beter kan identificeren. Daarmee verbonden zijn aanpassingsprocessen van assimilatie en accommodatie.

Door deze overstap naar een categoriaal niveau is het mogelijk relatief homogene (inter-subjectief of collectief gedeelde) vormen van groepsdenken en -handelen, in de terminologie van dit onderzoek: discours en sociale praktijk, te onderscheiden. Deze hebben voor de leden van een categorie sociale geldigheid en krijgen hun uitdrukking (mentaal-cognitief, affectief, symbolisch en stilistisch) in specifieke levensstijlen. Een levensstijl is, kort gezegd, het resultaat van de interdependentie tussen doorlopen specifieke positieconfiguraties (met bijbehorende hulpbronnen en inperkingen), een cultuurpatroon (de gedeelde ervaringen, normen en waarden van een discours waarin men wordt gesocialiseerd), en een sociale praktijk (gedeelde handelingspatronen). Levensstijl is zowel medium als uitkomst, proces en produkt. Participanten aan een levensstijl delen in principe verifieerbare kennis door hun streven naar inter-subjectieve overeenstemming in hun alledaagse communicatie en interactie, waardoor bepaalde ideeën en handelingen worden genormaliseerd en gelegitimeerd; de macht van de alledaagse routine en vanzelfsprekende sociale controle. Zolang de routine of de controle niet ter discussie staat zijn veel dingen 'normaal'. Werkloosheid kan deze vanzelfsprekendheid doorbreken en aanleiding geven tot het ervaren van contradicties en reflectie op, eventueel alternatieve, oplossingsmogelijkheden. Processen van maatschappelijke integratie dan wel marginalisatie baseren zich derhalve niet alleen op gegeven (milieu-bepaalde) uitgangspunten van het ouderlijk gezin en de buurtcultuur, maar ook op inspanningen van jongeren zelf met betrekking tot het realiseren van gestelde levensopgaven. Bij maatschappelijke integratie accepteert men in grote lijnen de eisen gesteld door de systeemrationaliteit, bij marginalisatie kan men daarentegen spreken tussen een botsing van systeemrationaliteit en de eigen (substantiële) discoursrationaliteit. Om een levensstijl te kunnen analyseren is het niet alleen van belang om te kijken naar collectieve levensloopervaringen in onderscheiden socialisatiedomeinen (als gezin, school, werk, de vrije-tijd, relaties), maar wordt ook aandacht besteed aan een drietal op elkaar betrokken componenten, die als betekenisystemen persoon/netwerk, de structuur van de bredere maatschappelijke omgeving/plaats en tijdsperspectieven verknopen; deze componenten worden aangeduid als respectievelijk: sociale identiteit, maatschappijbeeld en toekomstperspectief. Zo geeft de component sociale identiteit de positionering ten aanzien van andere groepen (dan wel levensstijlen) aan — wij-zij onderscheidingen, het beeld van 'de ander', 'basic trust'. Verschillen in identificatie en afstoting hangen ondermeer samen met invloeden van klasse-, sekse, etnische en leeftijdpositie, het belang van significante anderen en rolmodellen, arbeidsethos, het belang van respectabiliteit, burgerlijke staat e.d. In het maatschappijbeeld komt de betrokkenheid bij dan wel afstand tot de dominante cultuur en de acceptatie dan wel verwerping van de systeemra-

tionaliteit ter sprake; daarin behandelde onderwerpen zijn gelijkheid en rechtvaardigheid, het belang van de politiek, eigen politiek-economische visies, relaties met 'street-level bureaucracies' (frontlijnorganisaties als de sociale dienst, arbeidsbureau, politie), betrokkenheid bij maatschappelijke ongerustheidsthema's e.d. In het toekomstperspectief gaat het vooral om de sturingsmogelijkheden en hulpbronnen om het leven langs lijnen van gewenste levensopgaven vorm te kunnen geven; het belang van het vinden van werk, eventuele relaties en gezinsvorming, tijdstructurering en investeringsbereidheid om dergelijke doelen te realiseren, de relevantie van maatschappelijke ontwikkelingen e.d. Voor onderscheiden levensstijlen kunnen ervaren contradicties nogal uiteenlopen. Verschillen in discoursen leiden derhalve tot verschillen in oplossingsstrategieën (handelingsrationaliteiten) binnen sociale praktijken. Tegen deze ontwikkelingssociologische achtergronden kunnen zich voordoende verschillen in oplossingsstrategieën — die corresponderen met vormen van respectabiliteit, deviantie en delinquentie — naar mijn mening beter begrepen worden.

Hoofdstuk 5 richt zich vooral op methodologische aspecten verbonden met het doen van kwalitatief (interpretatief) onderzoek en de verschillende bewerkings- en analyses-tappen, die het transformatieproces van actor (de biografie van de geïnterviewde respondent) naar levensstijlen op categoriaal niveau mogelijk moeten maken. Om te beginnen sta ik stil bij de aard van kwalitatief onderzoek. Vervolgens komt de keus voor het onderzoeksinstrument — semi-gestructureerde diepte-interviews — ter sprake. De voorkeur voor een kleinschalig, exploratief-kwalitatief onderzoeksmodel, de combinatie van 'case-study' en 'life-history', het gebruik van een zogenaamde 'purposive sample' met een voldoende probleemrepresentativiteit, de inductief-analytische werkwijze, hangen vooral samen met het ontwikkelingssociologische aspect en het belang van leefwereldervaringen. Het biografisch interview geeft voldoende ruimte om daaraan tegemoet te komen. De onderzoekseenheden zijn jongvolwassen mannen die van de sociale dienst een bijstandsuitkering ontvangen. Het onderzoek is gehouden onder cliënten van de sociale dienst in de gemeente Smalingerland (Drachten) en het veldwerk vond plaats in de periode 1986-1988.

Vervolgens worden de verschillende interpretatie- en reconstructieprocessen uiteengezet. Na de op band opgenomen interviews te hebben uitgewerkt, worden deze aan de hand van het ontwikkelingssociologisch model gsystematiseerd — de chronologie van socialisatiefasen en bijbehorende ervaringen in de verschillende leefwereld domeinen, de reconstructie van alledaagse theorieën in zelfbeeld, maatschappijbeeld en toekomstbeeld. Na het onderzoeksverloop te hebben beschreven — voorbereidingsfase, benaderingsronden, respondentenbelang en interviewverloop — komt dan het analysemodel aan de beurt. De basis daarvoor bestond uiteindelijk uit de levensverhalen van achten-twintig langdurig werkloze, jongvolwassen (blanke) mannen. Door clustering van biografieën met een voldoende gemeenschappelijk karakter op basis van bepaalde prototypen/voorbeeldrespondenten ontstaan deelverzamelingen van respondenten die zich onderling laten vergelijken. In een eerste analyse werden de aanzetten voor de constructie van een typologie steeds duidelijker begrensd. Centraal daarin stonden de begrippen arbeidsethos en voorgestane oplossingsstrategieën. In de definitieve typologieconstructie bleek een derde interveniërende factor de zaak aan te scherpen; deze

factor is vooral verbonden met het belang van de levensopgave verzorgingspositie (belang relatie, kostwinnerschap en vaderschap). Aan de basis van de typologie ligt dus een multidimensionele ordening van relevante levensopgaven binnen levensstijlen ten grondslag. Deze werkwijze wordt wel de comparatieve methode genoemd, die regels voor in- en uitsluiting geven; de essentie daarvan is enerzijds een proces van convergentie naar intra-homogeniteit — het komen tot zo groot mogelijke overeenkomsten binnen een en hetzelfde type -en anderzijds een proces van divergentie naar interheterogeniteit — het komen tot zo groot mogelijke verschillen tussen typen. Alle achtentwintig interviews konden aldus geplaatst worden binnen dit typologisch raamwerk. De gevonden levensstijlen zijn uiteindelijk gepresenteerd als ideaal-typen (Weber), waardoor een zekere abstrahering kon plaats vinden van al te individuele (wat genoemd wordt: idiosyncratische) elementen. Ook de vullingsgraad is daarbij van minder belang; het ideaal-type is in dat opzicht een theoretische generalisatie van door de onderzoeker geïnterpreteerde relevante aspecten — de zogenaamde tweede orde interpretaties. Om de levensstijlen te kunnen presenteren en analyseren is vervolgens gebruik gemaakt van de methode van discoursanalyse. Interviewfragmenten zijn daarin discours specifiek en representatief voor de leden van een specifieke levensstijl. Uit de discoursanalyse blijken specifieke complexen van oriëntaties (cognitieve organiserende principes) constituerend te zijn voor de onderscheiden discourses. De complexen zijn geanalyseerd aan de hand van de relevantie van: oriëntatie ouderlijk gezin; onderwijsoriëntatie; oriëntatie leeftijdgenoten (waaronder ook vormen van deviantie en delinquentie); arbeidsmarktorientatie; huwelijksoriëntatie; klasse-oriëntatie; conformisme-oriëntatie; maatschappelijke en culturele oriëntatie; democratisch-politieke oriëntatie; toekomstoriëntatie; en maatschappelijke zekerheidsoriëntatie en uitkeringsafhankelijkheid. Door deze oriëntaties op elkaar te betrekken ontstaat er per discours een synthetiserend gezichtspunt en kan de daarop geënte handelingsrationaliteit (sociale praktijk) worden verduidelijkt.

Het resultaat van een en ander is een typologie van zes levensstijlen. Deze laten zich als volgt benoemen:

Type I: de levensstijl van ongebonden marginale werklozen (2 respondenten)

Type II: de levensstijl van gehuwde marginale werklozen (3 respondenten)

Type III: de levensstijl van werklozen uit het traditioneel werkmilieu (10 respondenten)

Type IV: de levensstijl van werklozen uit respectabele werkmilieus (4 respondenten)

Type V: de levensstijl van werklozen uit respectabele middenklassemilieus (5 respondenten)

Type VI: werklozen uit middenklasse milieus met een alternatieve levensstijl (4 respondenten)

In deel II worden deze levensstijlen, aan de hand van zoëven genoemde oriëntaties, uitvoering beschrijven. In de hoofdstukken 6 t/m 11 worden deze zes levensstijlen afzonderlijk gepresenteerd (zie voor een meer uitgebreide beschrijving: Miedema,

1994). In verband met de ruimte verwijs ik voor een overzicht van de levensstijlen naar de samenvatting in hoofdstuk 12.

In deel III worden de onderzoeksresultaten toegespitst op het verklaren van de probleemstelling — de mogelijke relaties tussen werkloosheid en delinquentie (zie hiervoor ook: Miedema, 1993). Ten einde deze te kunnen vergelijken met een drietal hoofdstromingen binnen de criminologie geef ik eerst daar een samenvatting van. In hoofdstuk 14 worden achtereenvolgens de subculturele benaderingen, de strain-benaderingen en de sociale controle benaderingen uiteengezet. Tevens besteed ik aandacht aan de nieuwe Britse (sub)cultuurstudies. In deze samenvattingen worden de belangrijkste vertegenwoordigers behandeld en besteed ik aandacht aan de maatschappelijke (extern-wetenschappelijke) contexten waarbinnen deze benaderingen konden gedijen. Dit hoofdstuk geeft als het ware de handboeken-variant van criminologische theorieën aan (zie bijvoorbeeld: Einstadter en Henry, 1995)

In hoofdstuk 15 staat de beantwoording van de probleemstelling op de voorgrond. Om de relatie tussen werkloosheid en vormen van (instrumentele vermogens-)delinquentie te kunnen analyseren (interpreteren), wordt een aantal causal-logische relaties besproken. Deze zijn: de afwezigheid van een relatie (A); werkloosheid en uitkeringspositie leiden rechtstreeks tot delinquentie (B); er is sprake van een delinquente carrière, waarin initiële delinquentie leidt tot werkloosheid en werkloosheid tot vervolgdelinquentie (C); werkloosheid en delinquentie vormen geen directe relatie, maar zijn uitdrukking van een gemeenschappelijke achterliggende dimensie (D). In zijn algemeenheid kan men stellen dat er veelal sprake is van een keten van 'multiple' factoren, waarin tussen de relatie werkloosheid en delinquentie een aantal interveniërende factoren kan worden geschoven. Per levensstijl wordt geanalyseerd welke relatie de beste 'fit' heeft en of er verschuivingen optreden naar een mogelijke andere relatie. Voor de meer 'respectabele' levensstijlen (de typen IV en V) geldt dat met name relatie A optreedt. Hun werkloosheid gaat niet gepaard met het plegen van delinquentie. Voor de meer deviante (alternatieve) levensstijl van type VI geldt in principe eveneens relatie A, maar door de zelfgekozen marginaliteit van deze levensstijl kan ook relatie D optreden. Hun deviantie, een afwijzing van de systeemrationaliteit, impliceert dan ook een andere vorm van arbeidsethos en hun non-conformisme is daarvoor de voedingsbodem. Voor type III geldt dat ze zich wel schuldig maken aan vormen van leeftijdgebonden delinquentie, maar dat ze daarmee, als ze volwassen worden, ophouden. Hun respectabiliteit is weliswaar ingeperkter dan die van de typen IV en V, maar in principe geldt ook hier relatie A. Blijven ze evenwel hangen in hun jeugdbestaan dan kan de werkloosheid, en daarmee samenhangende aspecten als verveling en geldgebrek, ook leiden tot relatie D. De mannen van Type II kunnen terecht komen in relatie B; hoewel ze er niet voor kiezen kan de problematische situatie van de werkloosheid, in combinatie met hun verzorgingspositie, leiden tot vormen van fraude en is delinquentie als 'wanhoopsriminaliteit' niet langer meer uit te sluiten. Type I tenslotte is het voorbeeld voor relatie C. Voorafgaande aan hun werkloosheid waren ze al betrokken bij vormen van delinquentie

en hun werkloosheid is daar mede een gevolg van. Ze blijven doorgaan met het plegen van delinquentie en ontwikkelen een criminele carrière.

In hoofdstuk 15 vergelijk ik de uitkomsten van dit onderzoek naar levensstijlen met de reeds behandelde criminologische theorieën — strain, sociale controle, subculturele — en de nieuwe Britse subculturele benadering.

In de strain-theorieën, met name verbonden met Merton (1938) die zijn strain-theorie verbond met de Depressie van de jaren '30, is het vertrekpunt vooral macro-sociologisch van aard. Het is een structurele theorie ('structural strain'). Het optreden van delinquentie kan dan worden gezien als een normale reactie op abnormale of negatieve maatschappelijke omstandigheden, de structurele organisatie van de maatschappij. Het centrale idee in strain-theorie is dat de universele, en met name economische, doelen, die een samenleving aanreikt aan haar leden, voor sommigen niet te realiseren zijn en voor anderen weinig aantrekkingskracht hebben. De oorzaken van dit onvermogen zijn gelegen in de ongelijke inrichting van de samenleving, de structuur van ongelijke kansen, dan wel in het onvermogen van de cultuur om ondubbelzinnig de realisatiemogelijkheden te definiëren (zie bijvoorbeeld: Einstadter en Henry, 1995). Je zou kunnen stellen dat er een gebrek aan samenhang is tussen ideologie en realiteit. Door het accent op maatschappelijk succes en vooruitkomen kunnen sommigen hun toevlucht nemen tot het aanwenden van illegale middelen. Binnen gegeven kaders zoeken individuen naar rationele oplossingen om de ongelijke allocatie van hulpbronnen en mogelijkheidsvoorwaarden om materieel succesvol te zijn te 'corrigeren'. (Zie voor een herziene versie van strain-theorie: Agnew, 1985; 1993). Delinquentie is dan een mogelijke oplossing, naast andere reactie (adaptatie-)wijzen, om het hoofd te bieden aan strain. Merton hanteert daar de term 'relatieve deprivatie' voor en in zijn analyse verschuift de structurele strain naar het vermogen van mensen in verschillende klasseposities om met (klassebepaalde) frustraties om te gaan. Dergelijke 'strain-induced' frustraties kunnen leiden tot een vijftal aanpassingswijzen, die het gevolg zijn van ingeperkte keuzemogelijkheden die samenhangen met een lage klassepositie. Deze 'modes of adaption', gebaseerd op een doel-middelen schema, zijn: conformiteit; innovatie; ritualisme; reatreatisme; en rebellie. Strain kan, op structureel niveau, worden gezien als een falen om leden van een samenleving of nieuwe generaties adequaat te socialiseren in de acceptatie van beschikbare middelen voor hen. Door de introductie van de term 'geblokkeerde verwachtingen' in relatie met 'raised aspirations' kan dit model ook toegepast worden op leden van de middenklasse.

De subculturele theorieën (met namen als: Cohen (1955), Cloward en Ohlin (1960) zijn in zekere zin te zien als herformuleringen van de klassieke strain. De subculturele (strain-)theorieën wijzen de meer individualistische verklaringen af en zoeken het vooral in collectieve verklaringen, waarin bepaalde groepen (jongens) cultureel reageren op de effecten van strain. Afhankelijk van sekse (gender), ras en etniciteit kunnen de doelen anders gepercipieerd worden. Mensen die maatschappelijk falen door gebrek aan legale mogelijkheden zijn afhankelijk van de beschikbare, vaak lokale, niet-legale mogelijkheden. Zo onderscheidt Cohen 'corner boys' (die falen in hun poging om aansluiting te krijgen bij de maatschappelijke succesdoelen), en 'college boys', die aspirerend zijn om de economische en sociale midden-klasse status te realiseren. Daarop aansluitend is het

onderscheid in verschillende soorten gangs, die als collectieve oplossing voor 'statusfrustratie' opteren voor bijvoorbeeld 'retreatism', conflict of delinquente subculturen. Ondanks de theoretische beperkingen hebben strain en subculturele theorieën de aandacht gevraagd voor structurele omstandigheden, die doorwerken in het ontstaan van bepaalde vormen van delinquentie. De nieuwe Britse subculturele theorie, ook wel de Birmingham-school (CCCS) genoemd, sluit aan bij de meer traditionele subculturele theorieën, maar heeft meer oog voor collectief ervaren structurele contradicties en de imaginaire oplossingen die jeugd- en klassesubculturen aanreiken. Zo onderscheiden ze bijvoorbeeld main-stream ('respectabele') jeugdculturen, deviante jeugdculturen, delinquente subculturen en politiek-militante tegenculturen en de relaties tussen hegemoniale cultuur, ouder(sub)cultuur en nieuwe jeugdsubculturele vormen.

Vertaald naar de probleemstelling van dit onderzoek kan gesteld worden dat het werkloos worden en nadien langdurig werkloos blijven kan leiden tot reactiewijzen die corresponderen met de adaptatiemogelijkheden in het model van Merton. Innovatie biedt mogelijkheden om delinquentie te plegen; rebellie biedt mogelijkheden om andere doelen en middelen te ontwerpen. Vragen waarom mensen werkloos worden en welke betekenissen werk heeft, de ongelijke verdeling van hulpbronnen en alternatieven, de invloed van sociale controle factoren kunnen evenwel minder goed verklaard worden. De sociale controle theorie van Hirschi, als vorm van leer- en bindingstheorie, is te beschouwen als een sociale ontwikkelings- of proces-theorie, waarin delinquentie gezien kan worden als samenhangend met de uitkomsten van socialisatieprocessen. Hoe sterker mensen zijn gebonden aan conventionele rolmodellen en significante anderen, des te sterker de socialisatie-effecten zijn. (Als tegenhanger van de sociale controle theorie kan worden gewezen op theorieën, die hun aandacht richten op vormen van neutralisatie en rationalisatie bij het plegen van delinquentie (Sykes en Matza, 1957; Matza en Sykes, 1964).) In de sociale controle theorie overheerst een somber mensbeeld ('.. the "evil" potential of human behavior..') (Einstadter en Henry, 1995: 180); de meeste mensen zijn geneigd om zich nonconformistisch te gedragen ('.. a self-interested pursuit of pleasure..'; '.. that they are not naturally inclined to subordinate their interests to the interests of others.') (Gottfredson en Hirschi, 1990) dan wel delinquentie te plegen, tenzij zij in de hand worden gehouden door een effectief systeem van sociale controle door een beschermende socialisatie. Voor sociale controle theoretici staat niet het verklaren van delinquentie of criminaliteit voorop, maar het verklaren van het optreden van conformiteit. Hirschi noemt in zijn theorie een viertal bindingsfactoren, die de acceptatie en binding aan de wet, moraliteit en conventie ('stake in conformity') beïnvloeden; 'attachment'; 'commitment'; 'involvement'; en 'belief'. Mislukt de binding door een gebrekkige of ineffectieve socialisatie, de binding is zwak of zelfs afwezig, dan kan, het hoeft niet, delinquentie daar het gevolg van zijn. Ook als de binding wel is gelukt, dan blijft deze fragiel en voorlopig, en moet de binding steeds herbevestigd worden. Ook zijn latere meer algemene 'theory of crime' met Gottfredson (1990) is gebaseerd op sociale controle factoren; daar is met name het concept zelf-controle, als gevolg van een 'goede' (disciplinerend en monitoring in de) opvoeding van belang. Een hoge mate van zelf-controle reduceert de mogelijkheid om delinquentie te plegen effectief. Tegelijkertijd tekenen ze daarbij aan dat andere (met klasse, gender of ras verbonden) factoren '..

such as peer groups, economic and structural factors, poverty, psychological conditions, strain, and so forth, are inconsequential as causes of delinquency and crime. What matters is the establishment of proper self-control early in the socialization process. [...] Ideologically the theory represents a conservative approach to the explanation of delinquency and crime" (Einstadter en Henry, 1995: 189 en 196). Daarmee gaan Gottfredson en Hirschi voorbij aan de interpretatieve vermogens van mensen om hun posities (van achterstand en onvoldoende hulpbronnen) te evalueren en daar iets aan te doen.

Wanneer nu de verschillende typen levensstijlen tegen deze theoretische achtergronden worden geanalyseerd dan kan gesteld worden dat voor type I, de meer marginale ongebonden jongvolwassen mannen, afkomstig uit de laagste segmenten van de arbeidersklasse, meerdere theoretische verklaringen elkaar aanvullen. Hun delinquentie kan zowel worden verklaard door strain, subcultuur, de nieuwe Britse subcultuur als door sociale controle theorieën. In strain leidt hun marginale positie in structurele en culturele zin en de daarmee verbonden contradicties tot het kiezen voor innovatie (delinquentie) als adaptatie centraal; in subculturele benaderingen de afwijkende waarden en opvattingen (het syndroom van 'defiant individualism', ondermeer autonomie, masculiene handhaving) van zowel klasse als peers — ze zijn in dat opzicht 'streetsmart' en 'institutionwise' — en hun in eerste instantie leeftijdgebonden delinquentie loopt over in vermogens-delinquentie als instrumentele (en in zekere zin professionele) oplossing en als alternatief voor regulier werk; in het kader van de sociale controle theorie stuiten we dan op tekort schietende bindingen en gebrek aan zelf-controle door een niet-adequate socialisatie. In de organiserende principes van dit discours vinden we bovengenoemde elementen als onderdeel van de organiserende principes, elkaar onderling versterkend, terug.

Bij type II, gehuwde jongvolwassen mannen afkomstig uit het meer ongeschoolde werkmilieu, staat vooral de kostwinnerspositie centraal. De werkloosheid geeft aanleiding tot een complex van financiële, relationele en emotionele problemen. In die zin kan verwezen worden naar retreatism in het adaptatiemodel van Merton, maar is, zeker op termijn, innovatie (voor hun wanhoopsdelinquentie of bijstandsfraude) niet uit te sluiten. Ook zij behoren tot de meer marginale milieus, en in hun discours komen we eveneens kenmerken van 'defiant individualism' tegen, maar in aansluiting op de sociale controletheorie is de attachment aan gezin en partner een sterke bindingsfactor; de overige bindingsfactoren zijn nauwelijks van belang. Delinquentie wordt op termijn, zoals gezegd, niet uitgesloten, maar ze vrezen de zogenaamde verliesposten (niet zozeer reputatieverlies, maar de negatieve consequenties voor hun gezin en een sterkere bureaucratische controle). De meer jeugdsubculturele oriëntaties zijn door hun vroege huwelijk niet meer belangrijk. Alhoewel in een zeker sociaal isolement en maatschappelijk verbitterd, zien we bij hen wel uitgesproken calculerende strategieën om zoveel mogelijk financiële voordelen te halen. Hun strategie is in de luwte proberen te overleven; daarin combineren ze een zeker fatalisme met een pragmatisch realisme.

De levensstijl van type III kan worden gezien als die van 'normale' arbeidersjongens. Er is in de secundaire socialisatiefase een zekere tolerantie voor leeftijdgebonden delinquentie in de sociale jeugdruimte, maar ze moeten zorgen daar niet te ver in door

te schieten. Weliswaar vinden we ook hier in afgezwakte vorm elementen van 'defiant individualism', maar door hun bindingen zijn de consequenties niet al te contra-productief; hun ouders blijven als rolmodel en betrekkingpersonen belangrijk, het nut van opleidingen en diploma's wordt ingezien en ze schikken zich makkelijker in autoriteitsrelaties dan beide vorige typen. De ervaren strain van de werkloosheid is, mede door hun arbeidsethos en belang verzorgingspositie, relatief groot, maar ze opteren voor meer respectabele oplossingen. Voor hen geldt met name het adaptatiemodel van ritualisme. In subcultureel opzicht is hun klassepositie relatief dicht bij de mainstream cultuur komen staan. Als ze volwassen worden (zijn) is de oriëntatie op jeugdculturen, zowel wat uitgaan als stilistische kenmerken betreffende, niet langer relevant. Alhoewel realistisch is bij hen sprake van het 'principe van de hoop'; ze hebben zichzelf voor de arbeidsmarkt niet afgeschreven. De met delinquentie verbonden nadelige consequenties (strafblad, negatieve reputatie, morele oordelen significante anderen, relationele verliezen e.d.) zouden hun investeringen en kansen op een baan alleen maar verminderen. Type IV is eveneens afkomstig uit de arbeidersklasse, maar deze jongens zijn meer aspirerend en investeren in hun opleiding om een baan als vakman te kunnen krijgen. In hun opvoeding worden waarden als respectabiliteit (fatsoen) en vooruit komen benadrukt. Ook voor hen geldt nog overwegend het model van de traditionele standaardbiografie — de man als hoofdkostwinner —, maar ze zijn al enigszins opgeschoven naar het ideaal van de moderne keuzebiografie (gedeelde inkomens- en zorgverantwoordelijkheid). Tot nu toe wonen de meesten evenwel nog thuis. Met de strain van de werkloosheid weten ze redelijk goed mee om te gaan en hun oplossing tendeert tot op zekere hoogte richting ritualisme, maar met meer maatschappelijke belangstelling dan type III. Bij hen zijn de bindingsfactoren aanzienlijk en is het plegen van delinquentie geen reële optie. Door hun thuisoriëntatie blijft een meer subculturele en deviante inbedding in groepen leeftijdgenoten achterwege. Met name het sociale controlemodel is geschikt om hun respectabiliteit (en zelfcontrole) te verklaren.

Type V is afkomstig uit de middenklasse en ze hebben zich, na een korte jeugdsubculturele oriëntatie op leeftijdgenoten en experimenteergedrag, geconformeerd aan de middenklassewaarden. De strain van hun werkloosheid wordt positief getransformeerd door nieuwe oriëntaties en beroepskeuzes. Delinquentie past niet in hun beeld; ze willen hun investeringen en bindingen niet in gevaar brengen. Bij hen zien we een keus voor het model van de moderne keuzebiografie, waarin de partner eventuele medeverdiener is en zij mede zorg dragen voor de verzorging en opvoeding van eventuele kinderen. Ook de binding aan dit relatiemodel willen ze niet in gevaar brengen. Men kan stellen dat bij hen sprake is van een defensieve respectabiliteit, waarin ze realistisch hun mogelijkheden verkennen.

Het laatste type, type VI, is eveneens afkomstig uit de middenklasse, maar heeft kritisch afstand genomen van de daar heersende waarden en normen. Maar gezien hun milieu en opleidingsniveau hebben ze voldoende sociaal en cultureel kapitaal om hun levensstijl te kunnen rechtvaardigen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de typen I en II, bij hen is immers spraken van een dubbele, zowel structurele als culturele, marginaliteit, is bij hen meer sprake van een proces van maatschappelijke zelfmarginalisering, alhoewel ze dat zelf zien als een mogelijkheid tot kritische ontplooiing. Door hun, soms, radicale maat-

schappij-opvattingen, passen ze steeds minder goed in het keurslijf van traditionele, voorgestructureerde levenslooptrajecten en levensopgaven. Hun biografie-ontwerpen zijn individualistischer en meer post-modern. Het gangbare arbeidsethos wordt daarin getransformeerd tot bezig zijn onder eigen voorwaarden. Weliswaar gaat hun werkloosheid gepaard met een lager inkomenspeil, maar dat is in zekere zin de consequentie van deze keus en daar moet je niet over zeuren. Je kunt ook zeggen dat de uitkering het materiële fundament levert om een dergelijke levensstijl te ontwikkelen. Als culturele rebellen passen ze weliswaar in het model van Merton, maar is er ook sprake van innovatie, zonder dat dit gepaard hoeft te gaan met delinquentie. Alhoewel deze levensstijl kan worden gezien als een moderne, avant-gardistische subcultuur met een sterke oriëntatie op sociale bewegingen en progressieve jeugd- en tegenculturen, is er geen sprake van een doorgeschoten radicalisering om de bestaande maatschappijstructuren met geweld te transformeren. Hun linkse sympathieën blijven ingebed in het geloof in de democratie en tolerantie. Hun bindingen zijn vooral gebaseerd op significante anderen in persoonlijke relaties die de vroegere bindingen met de ouders gedeeltelijk vervangen en bindingen met hun moreel-ideologische opvattingen van rechtvaardigheid en gelijkheid. Delinquentie kan voorkomen in de vorm van kleine vermogensdelicten als proletarisch winkelen en sjoemelen met uitkeringsgevens, daarvoor levert hun discours de nodige rationalisaties, maar mag niet ten koste gaan van de vrijheden van anderen. In die zin zijn ze respectabel.

In het slothoofdstuk, hoofdstuk 16, wordt de balans opgemaakt. Ik vat daarin de voordelen samen van een levensstijlbenadering voor de criminologische theorievorming. Ik hanteer daarbij het argument dat de gepresenteerde criminologische theorieën hun nut nog steeds bewijzen. In een integratief model zit het risico besloten dat er als het ware opnieuw wordt gezocht naar een universele verklaringstheorie, waardoor de differentiatie in levensstijlen juist weer naar de achtergrond verdwijnt. Ik rond af met een aantal conclusies, maar merk daarbij op dat criminologen niet de pretentie moeten hebben om in de bestrijding van de werkloosheid het laatste woord te willen hebben. Wel dat de gevolgen van de werkloosheid voor verschillende levensstijlen nogal uiteen lopen en dat ook hier weer het Mattheus effect geldt; kansrijken zijn beter af dan minder kansrijken. Vandaar mijn pleidooi om juist de minder kansrijke werklozen eerder aan het werk te helpen. Nog niet eens zozeer om de delinquentie te bestrijden, ofschoon iedere winst meegenomen is, maar vooral uit oogpunt van sociale rechtvaardigheid.